

από το “πότε” και το “πού” στο “πώς” και στο “γιατί” ή πώς ένα έργο τέχνης ζωντανεύει...

Σταύρος ΓΡΟΣΔΟΣ*

Εισαγωγή

Η προσπάθεια να επικοινωνήσουν τα παιδιά με τα πρωτογενή στοιχεία της τέχνης, να γνωρίσουν τους δημιουργούς, να προσεγγίσουν και να κρίνουν τα έργα τέχνης –παλιότερα και σύγχρονα– ξεκινά μέσα από το σχολείο και συνεχίζεται έξω απ’ αυτό¹. Η μετάδοση της πολιτιστικής κληρονομιάς βοηθά τα παιδιά να συνειδητοποιήσουν τον κοινωνικό ρόλο της τέχνης και τα διευκολύνει να συλλάβουν τη διαχρονικότητα της ανθρώπινης δημιουργίας. Τα παιδιά γνωρίζοντας τα επιτεύγματα του ανθρώπου, βρίσκουν τις ζήσεις της ανθρώπινης δημιουργίας, γνωρίζουν την ιστορία, τον πλούτο και τις διαφορετικές συνήθειες των λαών, ανακαλύπτουν τις ανάγκες που γέννησαν την τέχνη και διευκολύνονται να ερμηνεύσουν τις δικές τους δημιουργίες. Στον συναισθηματικό τομέα ικανοποιούν την περιέργειά τους, χρησιμοποιούν τις αισθήσεις τους, συγκινούνται καθώς αντιλαμβάνονται το ωραίο στη φύση και στην τέχνη, αυτενεργούν, εκφράζονται, αναπτύσσουν τη δημιουργικότητα και καλλιεργούν τη μνήμη, τη φαντασία και την παρατηρητικότητά τους².

Σχηματικά, μπορούμε να ξεχωρίσουμε δύο τρόπους προσέγγισης της τέχνης στο σχολείο: οι μαθητές “πηγαίνουν να συναντήσουν” την τέχνη και η τέχνη “πηγαίνει να συναντήσει” τους μαθητές:³

- Οι μαθητές πηγαίνουν να συναντήσουν την τέχνη με επισκέψεις σε μουσεία, αρχαιολογικούς χώρους, πινακοθήκες, εργαστήρια κ.ά., με δημιουργικές συνθετικές εργασίες

(συλλογές έργων) και εκδηλώσεις ανοικτές στην τοπική κοινωνία (παραδοσιακοί χοροί ή εικαστικές παρεμβάσεις έξω από το χώρο του σχολείου).

- Η τέχνη πηγαίνει να συναντήσει τους μαθητές με εποπτικές προσεγγίσεις στην

* Ο Στ. Γρόσδος είναι εκπαιδευτικός με ειδίκευση στην αισθητική αγωγή. Έχει γράψει βιβλία τέχνης για παιδιά και άρθρα με θέματα διδακτικής της τέχνης. Έχει πειραματιστεί με τη διδασκαλία μορφών μοντέρνας τέχνης σε σχολεία. Είναι επιμορφωτής στα ΠΕΚ Θεσνίκης και Καβάλας. Υπήρξε μέλος συντακτικής ομάδας προγραμμάτων του ΥΠ.Ε.Π.Θ. (βιβλία με γλωσσικό υλικό), συγγραφέας και παραγωγός υλικού (ΥΠ.Ε.Π.Θ.-ΥΠ.ΠΟ.). Είναι στέλεχος του προγράμματος ΜΕΛΙΝΑ - Εκπαίδευση και Πολιτισμός.

1. Η Laura Chapman σχηματοποιεί ως εξής τους σκοπούς της αισθητικής αγωγής: **α. Προσωπική απόκριση και έκφραση στην τέχνη** (τα παιδιά πρέπει να μάθουν διάφορους τρόπους για να παράγουν τις δικές τους ιδέες, να επεξεργάζονται και να τροποποιούν τις ιδέες τους, να χρησιμοποιούν τα μέσα κ.ά.). **β. Επίγνωση της καλλιτεχνικής κληρονομιάς** (τα παιδιά πρέπει να μάθουν με ποιο τρόπο τα μέλη της καλλιτεχνικής κοινότητας παράγουν ιδέες για το έργο τους, χρησιμοποιούν τις οπτικές ποιότητες για να εκφραστούν, χρησιμοποιούν τα υλικά και τα εογαλεία, αντιλαμβάνονται και περιγράφουν την τέχνη, εξετάζουν και κρίνουν τα έργα τέχνης). **γ. Επίγνωση του κοινωνικού ρόλου της τέχνης** (τα παιδιά πρέπει να μάθουν με ποιο τρόπο οι άνθρωποι στον δικό μας πολιτισμό ή σε άλλους παράγουν καλλιτεχνικές μορφές, χρησιμοποιούν τις οπτικές ποιότητες για να εκφράσουν τις πεποιθήσεις τους, χρησιμοποιούν τα μέσα για να εκφράσουν κοινωνικές αξίες κ.ά.) Βλ. Laura Chapman, Διδακτική της τέχνης, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1993, σ. 119.
 2. Άλκηστις, Μουσεία και Σχολεία, Δεινόσαυροι και αγγεία, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995, σ. 24-30.
 3. Νίκος Παϊζης - Μένης Θεοδωρίδης, Εκπαίδευση και Πολιτισμός (πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ), εκδ. ΥΠ.Ε.Π.Θ. - Υ.Π.Π.Ο. - Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα 1995, σ. 27.

τάξη (προβολή εικόνων ή ξεφύλλισμα λευκωμάτων τέχνης)⁴, δημιουργικές δραστηριότητες, επισκέψεις καλλιτεχνών στο σχολείο και μουσειοσκευές.

Ξεπερνώντας το μύθο που εμφανίζει την τέχνη αποκλειστική έκφραση του παρελθόντος, απρόσιτη, να κρατά εφτασφράγιστα τα μυστικά της ερμητικά κλεισμένη στα μουσεία και στους αρχαιολογικούς χώρους⁵, την αναζητούμε παντού: στις πινακοθήκες, στις εκκλησίες, στα παλιά αρχοντικά, στα αρχιτεκτονικά μνημεία, στα εργαστήρια, στις σχολές των τεχνών, στις ιδιωτικές συλλογές, στα καταστήματα - αντίκες, στις βιβλιοθήκες, στα θέατρα, στα εργαστήρια συντήρησης, στα γραπτά των κριτικών της τέχνης, στο φυσικό περιβάλλον, στα χωριά, στα πανηγύρια και τις λαϊκές εκδηλώσεις, αλλά και στο κελάρι του παππού ή στον παραδοσιακό φούρνο της γειτονιάς⁶.

Είναι φανερό πως τίποτα δεν μπορεί να αντικαταστήσει τη συγκίνηση που προσφέρει η επαφή με το γνήσιο έργο τέχνης στο μουσείο, στην πινακοθήκη, στο παλιό αρχοντικό, στο εργαστήρι του καλλιτέχνη ή στο εργαστήρι συντήρησης. Η απευθείας σχέση του παιδιού με τα αντικείμενα, τα γεγονότα και τα πρότυπα δημιουργεί μέσα του παραστάσεις που παραμένουν ανεξίτηλες σε όλη του τη ζωή. Στην περίπτωση των εικαστικών δημιουργημάτων δεν είναι αρκετό να τοποθετούμε απλά κάποιους πίνακες ζωγραφικής στους τοίχους και να προσκαλούμε τα παιδιά να τους κοιτάξουν. Για τα παιδιά - θεατές, τα απλωμένα έργα τέχνης που συνοδεύονται από πινακίδες ή τους ειδικούς να απαριθμούν ένα σωρό ονόματα και χρονολογίες δεν είναι παρά νεκρά, άψυχα αντικείμενα. Μέσα από την άμεση επαφή με το έργο της τέχνης, κεντρίζουμε τη φαντασία, τη δημιουργικότητα και την ευαισθησία του παιδιού, που δεν πρέπει να μένει απλός θεατής, αλλά να επικοινωνεί με τα αριστουργήματα και, μέσα απ' αυτά, με την εποχή που φτιάχτηκαν, με τον καλλιτέχνη που τα δημιούργησε για γα

καταλάβει τη μεγάλη τους αξία. Τα άψυχα αντικείμενα ζωντανεύουν, μιλάνε, ρωτάνε. Τα παιδιά βιώνουν τον κόσμο που απλώνεται μπροστά τους, δένονται συναισθηματικά με τα έργα, διασκεδάζουν και στη συνέχεια δημιουργούν τα δικά τους έργα.

Τα έργα που κεντρίζουν περισσότερο την περιέργεια των παιδιών, ιδιαίτερα της προσχολικής και της πρώτης σχολικής ηλικίας, είναι τα έργα της μοντέρνας τέχνης⁷. Κι αυτό γιατί ανάμεσα στους τρόπους έκφρασης των καλλιτεχνών του 20ού αιώνα και τα δημιουργήματα των παιδιών έχουν διαπιστωθεί πολλές ομοιότητες. Ο μοντερνισμός βασίζεται στο χρώμα και τη γραμμή. Οι καλλιτέχνες δεν ενδιαφέρονται να αναπαραστήσουν τη φύση όπως είναι στην πραγματικότητα. Ξεπερνούν τον πραγματικό κόσμο, τον απλοποιούν και ζωγραφίζουν μέσα από τη ψυχή και τα δύνειρά τους. Η προοπτική εγκαταλείπεται. Τα

-
4. Σταύρος Γρόσδος, "Η προσέγγιση της πολιτιστικής κληρονομιάς στο μάθημα της εικαστικής αγωγής", περ. Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 96 - 97/1997.
  5. Νίκη Ψαρράκη - Μπελεσιώτη, "Εκπαιδευτικά Προγράμματα στη Λαογραφική Συλλογή του Μουσείου Μπενάκη", στο: Ο ρόλος των Λαογραφικών Μουσείων στα πλαίσια της Ενωμένης Ευρώπης (Πρακτικά της Α΄ Συνάντησης Λαογραφικών Μουσείων των χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας), εκδ. Ελληνική Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας, Αθήνα 1994, σ. 336.
  6. Η προσπάθεια διεύρυνσης της έννοιας της τέχνης, κυρίως ως προς το "πού" τη συναντάμε, επιβάλλει τη χρησιμοποίηση του όρου: "πολιτιστική κληρονομία" αντί του όρου: "τέχνη". Η διεύρυνση της έννοιας της τέχνης, σ' αυτή την κατεύθυνση, αποτελεί βασικό στόχο του προγράμματος ΜΕΛΙΝΑ - Εκπαίδευση και Πολιτισμός.
  7. Η επικρατούσα άποψη ότι τα παιδιά επιλέγουν εικόνες με γνώριμα αντικείμενα και γεγονότα, αμφισβήτείται σήμερα έντονα. Βλ.: α. Σταύρος Γρόσδος, "Χρειάζονται τα παιδιά βιβλία με εικόνες;", περ. ΥΦΕΝ, τ. 1/1998, σ. 22-24. β. Ουρανία Καλούρη - Αντωνοπούλου, Χρίστος Κάσσαρης, Το Μουσείο μέσο Τέχνης και Αγωγής, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1988, σ. 46-48). γ. Α. Γιαννικοπούλου, "Κριτήρια επιτυχημένης εικονογράφησης", περ. Διαδρομές, τ. 39, σ. 214-215 δ. Λ. Κακίση- Παναγοπούλου, "Από το κείμενο στην εικόνα. Εικαστική απόδοση του παιδικού λογοτεχνήματος", στο Α. Κατσίκη-Γκίβαλου (επιμ.), Παιδική Λογοτεχνία, Αθήνα, 1995, σ. 192-205.

χρώματα είναι καθαρά, γεμάτα ένταση και σχεδόν ποτέ δεν είναι τα αληθινά χρώματα της φύσης. Αντίστοιχα, τα παιδιά ζωγραφίζουν αυτό που αισθάνονται και όχι αυτό που βλέπουν. Ζωγραφίζοντας, εκδηλώνουν τον πλούτο των συναισθημάτων τους, όπως χαρά, οργή, ενθουσιασμό ή λύπη. Στα σχέδιά τους δεν υπάρχουν αναλογίες ή προοπτική. Στα παιδιά αρέσει να βυθίζονται στα χρώματά τα. Τα χρησιμοποιούν πηχτά και πλούσια. Τα χρώματά τους είναι χαρούμενα, χυμώδη, καθαρά, γεμάτα ένταση⁸. Ονομαστοί ζωγράφοι του 20ού αιώνα θαύμασαν τον αυθορμητισμό και την πρωτοτυπία των παιδιών έργων. Στα έργα του Ματίς, του Πικάσο, του Κλεέ και του Μιρό συναντάμε αυτούσιες παιδικές φόρμες.⁹

Παιδαγωγικές Προϋποθέσεις

Η προσέγγιση της μοντέρνας τέχνης ξεπερνά τον ορθολογισμό και τη συνηθισμένη σχολική εμπειρία. Η προσπάθεια απόκτησης γνώσεων εμποδίζει την αισθητική χαρά των έργων, την ελεύθερη έκφραση και δεσμεύει τη φαντασία. “Οσες περισσότερες πληροφορίες υποθέτουμε ότι πρέπει να έχουν τα παιδιά προτού έρθουν σε επαφή με το έργο τέχνης, τόσο περισσότερο δυσχεραίνουμε την απόλαυση. Τα ονόματα, οι σχολές και τα ρεύματα αφήνουν αδιάφορο το παιδί”¹⁰.

Το στήσιμο μιας “γέφυρας” ανάμεσα στα παιδιά και τα έργα δεν επιτυγχάνεται με τη διδασκαλία αποκομμένων γεγονότων (εκμάθηση ονομάτων, εθνικοτήτων, χρονολογιών γέννησης των καλλιτεχνών, χρονολογιών έργων κλπ.), αλλά με τη διερεύνηση των αναγκών και των διεργασιών που γέννησαν τα έργα. Δηλαδή, δεν έχει τόσο μεγάλη σημασία “πότε” και “πού” γεννήθηκε ένας καλλιτέχνης, αλλά “πώς” και “γιατί” δημιουργούσε.

Έτσι, τα παιδιά, αφού κατανοήσουν τον τρόπο με τον οποίο οι καλλιτέχνες παράγουν ιδέες για το έργο τους και τους τρόπους με τους οποίους χρησιμοποιούν τα υλικά, παράγουν τα δικά τους έργα χρησιμοποιώντας τις εμπειρίες τους. “Κανένα μέρος της καλλιτεχνικής κληρονομιάς δεν μπορεί να έχει

προσωπικό νόημα για τα παιδιά παρά μόνο όταν συνδέεται με την ίδια τους τη ζωή”¹¹.

Οι δραστηριότητες που ακολουθούν την εποπτική προσέγγιση των έργων, βασίζονται στη βίωση της αισθητικής εμπειρίας των παιδιών. Αντενδείκνυται η δημιουργία προτύπων που τα παιδιά καλούνται ν’ αντιγράψουν. Τα παιδιά δεν αντιγράφουν τα έργα, αλλά τα ανασυνθέτουν και δημιουργούν μέσα από τις εμπειρίες τους, εκφράζοντας τα συναισθήματά τους.

Η μέθοδος που προτείνεται είναι η ερευνητική - ανακαλυπτική¹² και περιλαμβάνει τέσσερα βασικά στάδια εφαρμογής:

- Εμπειρική προσέγγιση - πρώτες αυθόρμητες εντυπώσεις
- Ερευνητική - ανακαλυπτική προσέγγιση με φύλλα εργασίας
- Έκφραση με δημιουργικές – εικαστικές, γλωσσικές και κινητικές δραστηριότητες, ομαδικές - συνθετικές εργασίες.
- Παρουσίαση - προεκτάσεις.

Ενα ακόμα στάδιο μπορεί να προστεθεί στην αρχή, εμβόλιμα ή στο τέλος. Είναι το στάδιο της “Ενεργοποίησης των μαθητών

8. “Οι εικόνες της τεχνοτροπίας των φοβιστών αρέσουν στα παιδιά γιατί σ’ αυτές υπάρχουν πολλά καθαρά και παστά χρώματα. Οι σουρεαλιστικές εικόνες, δοσμένες με τα απαλά φενγαλέα χρώματα των παραμυθιών, αρέσουν, γιατί είναι ονειρικές απελευθερώνουν τη φαντασία και εκφράζουν διάφορες επιθυμίες που βρίσκονται βαθιά μέσα στον παιδικό νου. Ο εξπρεσιονισμός, με τη σκόπιμη παραμόρφωση των μορφών και των αντικειμένων, την υπερβολή και τα έντονα χρώματα, διασκεδάζει τα παιδιά και τα βοηθά να εκφράσουν τα συναισθήματά τους. Η αφηρημένη εικονογράφηση, που κρατά μόνο τα απαραίτητα σχήματα και χρώματα, βοηθά στην απελευθέρωση της φαντασίας και το πλάσμο νέων εικόνων”. (Βλ. Σταύρος Γρόσδος, “Χρειάζονται τα παιδιά βιβλία με εικόνες,” περ. ΥΦΕΝ, τ. 1/1998, σ. 23).

9. Σταύρος Γρόσδος, “Τα στάδια εξέλιξης του παιδικού σχεδίου”, περ. Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 76/1994.

10. Laura Chapman, ό.π.

11. Laura Chapman, ό.π., σ. 117.

12. Η διδακτική πρόταση που παρουσιάζεται εδώ, απευθύνεται, χυρίως, σε παιδιά προεφηβικών χρόνων (Δ', Ε' και ΣΤ' του δημοτικού σχολείου).

μέσα από επιλεγμένα κείμενα, βιβλία, εγκυροπαίδειες, λευκάματα τέχνης και φυλλάδια με βασικούς στόχους να προσεγγίσουν το περιβάλλον και την εποχή του καλλιτέχνη, να γνωρίσουν ανεκδοτολογικά γεγονότα από τη ζωή του και να μάθουν τους τρόπους έκφρασης και δημιουργίας του καλλιτέχνη”.

Τα κείμενα περιέχουν χαρακτηριστικά γεγονότα από τη ζωή του ζωγράφου, τις ιδιορυθμίες του, τον τρόπο που δημιουργούσε, τα γνωρίσματα της τέχνης του. Τα παιδιά επιδίονται στη “χρωματιστή” ανάγνωση.

Διαβάζοντας υπογραμμίζουν με κίτρινο χώμα τα σημεία του κειμένου όπου περιγράφεται η ζωή του δημιουργού και με γαλάζιο χρώμα τα σημεία του κειμένου όπου περιγράφονται τα εκφραστικά του μέσα. Μετά την ανάγνωση, τα παιδιά αφήνονται ν’ αντιδράσουν ελεύθερα απέναντι στο κείμενο διατυπώνοντας ερωτήματα και επιθυμίες. Ακολουθεί συζήτηση.

Στο τέλος, το όνομα του δημιουργού γράφεται με κεφαλαία γράμματα στο κέντρο του πίνακα. Γύρω από το όνομα αυτό γράφονται οι λέξεις που λένε τα παιδιά προκειμένου να χαρακτηρίσουν την τεχνοτροπία του καλλιτέχνη (καταιγισμός ιδεών). Δημιουργείται έτσι ένα γλωσσάρι έκφρασης. Όταν στο σχολείο υπάρχει λειτουργική βιβλιοθήκη ή λειτουργεί δανειστική βιβλιοθήκη κοντά στο σχολείο, δεν επιλέγουμε εμείς τα βιβλία ούτε φωτοτυπούμε τις σελίδες, αλλά βοηθάμε τα παιδιά να εργασθούν ερευνητικά. Τα συνοδεύουμε στη βιβλιοθήκη και τους δείχνουμε στην πράξη πώς να χρησιμοποιούν της πηγές της γνώσης, δηλαδή πώς να αναζητούν πληροφορίες για ένα θέμα, πώς να τις καταγράφουν και πώς να τις χρησιμοποιούν. Τα παιδιά ξεφυλλίζουν το έντυπο υλικό, σταματούν στα σημεία που θέλουν, δείχνουν, εκφράζουν ελεύθερα τη γνώμη τους. Αν θέλουμε να προχωρήσουμε παραπέρα ζητούμε από τα παιδιά να σημειώσουν τα πιο χαρακτηριστικά γνωρίσματα από τη ζωή και το έργο του καλλιτέχνη και να συντάξουν το χρονολόγιο της ζωής του.

Πρώτες αυθόρμητες εντυπώσεις

Στην πινακοθήκη ή στην τάξη (με την προβολή έργων σε οθόνη ή το ξεφύλλισμα λευκωμάτων τέχνης) τα παιδιά παρατηρούν για λίγο τον πίνακα, το γλυπτό ή την κατασκευή ή τις εικόνες τους και εκφράζουν αυθόρμητα τις πρώτες εντυπώσεις τους. Τα παιδιά βιάζονται να δείξουν τα σημεία που τους αρέσουν, σχεδόν ταυτίζονται με το έργο. Η τέχνη δημιουργεί ένα αυθόρμητο ενθουσιασμό στα παιδιά και τους κινεί την περιέργεια.

Κεντρίζουμε την προσοχή τους και με απλές ερωτήσεις - ερεθίσματα τα οδηγούμε να προσέξουν και να σχολιάσουν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του έργου. Κάθε σχόλιο, κάθε γέλιο, κάθε επιφώνημα είναι μια ευκαιρία για επικοινωνία.

Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να εξερευνήσουν τα δικά τους συναισθήματα και να οικοδομήσουν τις δικές τους απόψεις. Η προσέγγιση είναι εμπειρική. Εκείνο που προέχει είναι να διαφυλαχθεί η αυθορμησία, γι’ αυτό περιορίζουμε τα λόγια και δίνουμε τον πρώτο λόγο στα παιδιά ενθαρρύνοντας και επιδοκιμάζοντας¹³.

Τα παιδιά καλούνται να παρατηρήσουν, να υποθέσουν, να ανακαλύψουν, να εκφράσουν συναισθήματα, να ακούσουν, να φανταστούν. Στις απαντήσεις των παιδιών δεν υπάρχει “σωστό” ή “λάθος”. Αρκεί να περισσέψει η αυθόρμητη έκφραση. Δείχνουμε την ομορφιά ενός έργου και προσπαθούμε ν’ ανακαλύψουμε κάτω από ποιες συνθήκες, κυρίως κοινωνικές, το δημιουργησε ο ζωγράφος. Διάφορες υποθέσεις

13. “Σε αυτή την πρώτη επαφή το έργο προκαλεί διάφορα συναισθήματα στον μαθητή, τα οποία ανάγονται σε προσωπικά του βιώματα, με αποτέλεσμα να συλλαμβάνει μια υποκειμενική πραγματικότητα, η οποία απέχει από αυτήν που προσφέρει το έργο. (...) Αυτό σημαίνει ότι κατά την προσέγγιση ενός έργου τέχνης δεν πρέπει να προσδίδεται από τον εκπαιδευτικό το μυστικό του έργου. Η διαδικασία αποκωδικοποίησης πρέπει να είναι μια πορεία προς το άγνωστο...” Βλ. Γιάννης Βρεττός, *Η εικόνα στο αναλυτικό πρόγραμμα και στο σχολικό εγχειρίδιο της ιστορίας*, εκδ. Art of Text, Θεσ-νίκη 1994, σ. 39.

για την ψυχική κατάσταση στην οποία βρέθηκε ο καλλιτέχνης, όταν δημιουργησε το έργο, είναι μάλλον αυθαίρετες. Δεν επιμένουμε στην αυστηρή ορολογία γύρω από την τέχνη, χωρίς ωστόσο να αποκλείουμε την αναφορά λέξεων και όρων, που τις εξηγούμε με απλότητα και σαφήνεια. Δεν ανησυχούμε όταν τα παιδιά δεν ξέρουν ή δε θυμούνται τα ονόματα.

Τα μεγαλύτερα πάιδια ζητούν να μάθουν περισσότερα: ρωτούν λεπτομέρειες από τη ζωή του ζωγράφου, την τεχνοτροπία, πού βρίσκεται σήμερα το έργο, κ.ά. Βασικές πληροφορίες υπάρχουν στις ετικέτες των έργων (λεξάντες), στις οποίες τα παιδιά προστρέχουν (όνομα ζωγράφου, τίτλος του έργου, χρονολογία δημιουργίας, διαστάσεις, υλικό κατασκευής και σημερινός ιδιοκτήτης).

Ερευνητική - ανακαλυπτική πρόσεγγιση με φύλλα εργασίας

Τα φύλλα εργασίας¹⁴ περιέχουν απλές ερωτήσεις και προτάσεις για δραστηριότητες. Οι ερωτήσεις διαφέρουν από έργο σε έργο. Αν βασιστούμε στις αντιδράσεις των παιδιών, πρέπει να είμαστε προετοιμασμένοι να χρησιμοποιήσουμε μερικές μόνο ή να τις παραλείψουμε ολωσδιόλου. Χρειαζόμαστε ένα φύλλο εργασίας για κάθε πίνακα που θέλουμε να προσεγγίσουμε.

Η Laura Chapman¹⁵ προτείνει τέσσερα διαδοχικά “επίπεδα” προσέγγισης:

- ✓ 1ο επίπεδο: δες - πες - περίγραψε
- ✓ 2ο επίπεδο: ψάξε - βρες - ανάλυσε
- ✓ 3ο επίπεδο: σκέψου - σύνδεσε - ερμήνευσε
- ✓ 4ο επίπεδο: κρίνε

Ο Έρβιν Πανόφσκι¹⁶ εξετάζει και ερμηνεύει το έργο τέχνης σε **τρία θεωρητικά επίπεδα**: Στο **πρώτο** επίπεδο το έργο εξετάζεται φαινομενολογικά, μορφολογικά και αντικειμενικά, δηλαδή αυτό που βλέπει ο κάθε θεατής. Κατά το **δεύτερο** επίπεδο γίνεται μια πρώτη εμβάθυνση στην **ανάλυση του θέματος** όσον αφορά το περιεχόμενο, το νόημα, τις ειδικές πολιτιστικές επιδρά-

σεις. Στο **τρίτο** επίπεδο εξετάζεται το βαθύτερο νόημα του έργου, **η ουσιαστική ερμηνεία** του. Εξετάζονται οι σχέσεις του έργου με τον πολιτισμό και τις ιστορικές συνθήκες κατά τις οποίες αυτό δημιουργήθηκε.

Το επίπεδο προσέγγισης¹⁷ του κάθε έργου εξαρτάται από την ηλικία των παιδιών, τις προηγούμενες αισθητικές τους εμπειρίες, τη συμμετοχή και τον ενθουσιασμό, αλλά και τις δικές μας γνώσεις και δυνατότητες.

Στο ξεκίνημα τα παιδιά καλούνται να παρατηρήσουν και να περιγράψουν (Τι βλέπεις;... Περίγραψε την εικόνα... Βρες αντικείμενα και πρόσωπα... Παρατηρησες κάτι περίεργο ή ξεχωριστό;...).

Στη συνέχεια, καλούνται να αποκρυπτογραφήσουν τα **εκφραστικά μέσα** του καλλι-

14. Περισσότερα για το σχεδιασμό φύλλων εργασίας, βλ.: α. Σταύρος Γρόσδος, *Το πανηγύρι των χρωμάτων*, εκδ. Μαστορίδη, 1996. β. Σταύρος Γρόσδος, *Δημιουργικά Χρωματιστά Παιχνίδια*, εκδ. Τυποφυλία, 1998. γ. Σταύρος Γρόσδος, *Όταν ο Βαν Γκούγκ, ο Ματίς, ο Πικάσο, ο Σαγκάλ και ο Καντίνσκι επισκέφτηκαν το σχολείο...*, (υπό έκδοση). δ. Σταύρος Γρόσδος, “Στα βήματα της τέχνης” (σχέδιο εργασίας για μαθητές Δ', Ε' και ΣΤ' τάξεων του Δημ. Σχολείου), περ. Ανοιχτό Σχολείο, τεύχος 65/1997.

15. Laura Chapman, ό.π., σ. 194.

16. E. Panofsky, *Meaning in the Visual Arts*, Penguin Books, 1993, όπως αναφέρεται στο: Γιώργης Σιγάλας, “Η Ιστορία της Τέχνης ως σχολικό μάθημα”, περ. Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 120/2001, σ. 62.

17. Ο Γιάννης Βρεττός προτείνει πέντε στάδια αποκαθικοπίσης κυρίως των έργων που συνδέονται με ιστορικά γεγονότα, που αφορούν το περιεχόμενο και τη μορφή τους, χωρίς να είναι δεσμευτική η σειρά προτεραιότητάς τους: α. Διατύπωση απόψεων από τον μαθητή με το περιεχόμενο του έργου. β. Αποσαφήνιση του περιεχομένου του έργου με τη βοήθεια πηγών: ιστορικό γεγονός ή φανταστική σύλληψη του καλλιτέχνη. γ. Παρατηρήσεις σχετικές με τη μορφή του έργου: χρώμα, φως, θέση προσώπων και αντικειμένων στο χώρο. δ. Αποκάλυψη σχέσεων μεταξύ περιεχομένου και μορφής. ε. Περιγραφή των ιστορικών δεδομένων: κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο της εποχής, χρόνος δημιουργίας του έργου, παράδοση του έργου, προσωπικότητα του καλλιτέχνη, πρόθεση και σκοπός δημιουργίας του έργου, κρίσεις σχετικές με το έργο. βλ. Γιάννης Βρεττός, *Η εικόνα στο αναλυτικό πρόγραμμα και στο σχολικό εγχειρίδιο της ιστορίας*, εκδ. Art of Text, Θεσ-νίκη 1994, σ. 40.

τέχνη, τεχνοτροπικά – μιօρφολογικά στοιχεία (χρώματα, υλικά, γραμμές, σχήματα, μοτίβα, επίπεδα, σύνθεση, εικαστικά τεχνάσματα κ.ά.).

Κατόπιν, αρίνουν, συγκρίνουν και ερμηνεύουν (Αυτό που βλέπεις στο έργο μοιάζει με κάποια γνωστή εικόνα;... Ποια ώρα της ημέρας ξωγραφίστηκε;... Γιατί ο καλλιτέχνης ξωγραφίζει έτσι;... Τι αγαπά περισσότερο;... Υπάρχει κάποιο σημείο του πίνακα που μπορεί να συνδεθεί με τη ζωή του δημιουργού;... Σύγκρινε τα δύο έργα...).

Στο τέλος φαντάζονται (Τι θα συνέβαινε αν ζωντάνευαν τα αντικείμενα... Τι σκέφτονται οι ξωγραφισμένες μορφές;... Διηγήσου τη συνέχεια του πίνακα... Τι ακούς βλέποντας το έργο;... Πού θα ήθελες να κρυφτείς μέσα στο έργο;...) και δημιουργούν (Ζωγράφισε ένα χαμένο πίνακα του καλλιτέχνη... Πώς θα ήταν σήμερα ξωγραφισμένο το έργο;...).

Η διαδικασία αυτή αποτελεί ένα διαδοχικό πέρασμα από το παιχνίδι της παρατήρησης στο παιχνίδι της ερμηνείας κι από εκεί στο παιχνίδι της φαντασίας και της δημιουργίας¹⁸.

Είναι πολύ σημαντικό τα παιδιά να αποκτήσουν μια προσωπική σχέση με τα έργα, να “περπατήσουν” σε κάθε πίνακα με παρανέσεις: “Φαντάσου τώρα ότι περπατάς μέσα στην εικόνα... Από πού ήρθες;... Πού θες να πας;... Πού στέκεσαι τώρα;... Τι βλέπεις γύρω σου;... Συνέχισε τον περίπατό σου... Πού έφτασες τώρα;... Τι βλέπεις γύρω σου;... Τι ώρα νομίζεις πως είναι;... Τι ακούς;... Τι θα κάνεις τώρα;...”¹⁹. Με τον τρόπο αυτό, τα άψυχα αντικείμενα αποκτούν ζωή. Μια εναλλαγή εμπειρικής και ουσιοκρατικής προσέγγισης των έργων από τα παιδιά. Με λίγα λόγια, η τέχνη δεν βρίσκεται μόνο μέσα στο ίδιο το έργο, αλλά και μέσα στο παιδί²⁰.

Η Laura Chapman²¹ περιγράφει διαλόγους ανάμεσα στο δάσκαλο και τα παιδιά μπροστά σε ένα ανεικονικό γλυπτό, που εικονογραφούν διάφορες τεχνικές ανάπτυξης προσωπικής σχέσης των παιδιών με τα έργα:

ΔΑΣΚΑΛΟΣ: Πώς θα σας φαινόταν αν πηγαίναμε ένα ταξίδι χωρίς να βγούμε καν έξω από το δωμάτιο; Αυτό πρόκειται να

κάνουμε σήμερα. Θα πάμε ένα ταξίδι για να δούμε τι μπορούμε να ανακαλύψουμε με τα μάτια μας. Αυτό το έφτιαξε ένας καλλιτέχνης. Ονομάζεται γλυπτό.. Μπορείτε να πείτε αυτή τη λέξη;

18. Αν το έργο είναι γλυπτό ή κατασκευή, χρήσιμη είναι η πολυδιάστατη προσέγγιση του αντικειμένου, όπως καταγράφεται στο Durbin G, Morris S, Wilkinson S, *Learning From Objects*, English Heritage, London 1990, σ. 12:

Φυσικά χαρακτηριστικά: Τι χρώμα είναι; Πώς μυρίζει; Τι ήχο κάνει; Από τι είναι φτιαγμένο; Είναι φυσικό ή κατασκευασμένο; Είναι ολοκληρωμένο; Έχει αλλάξει ή έχει διορθωθεί; Έχει καταστραφεί;

Κατασκευή: Είναι χειροποίητο ή φτιαγμένο σε μηχανή; Φτιάχτηκε με μήτρα ή αποτελείται από πολλά κομμάτια; Πώς ενώθηκαν τα κομμάτια;

Λειτουργία - Χρήση: Για ποιο λόγο κατασκευάστηκε; Πώς χρησιμοποιήθηκε το αντικείμενο; Άλλαξε η χρήση του;

Σχεδιασμός: Κάνει καλά τη δουλεία για την οποία σχεδιάστηκε; Χρησιμοποιήθηκαν τα καλύτερα (καταλληλότερα) υλικά; Είναι διακοσμημένο; Πώς είναι διακοσμημένο; Σας αρέσει η εμφάνισή του; Θα άρεσε σε άλλους ανθρώπους;

Αξία: Τι αξία έχει για τους ανθρώπους που το κατασκεύασαν; Τι αξία έχει για τους ανθρώπους που το χρησιμοποιούσαν; Τι αξία έχει για αυτούς που το έχουν; Τι αξία έχει για σένα; Τι αξία έχει για ένα μουσείο;

Περισσότερα για την προσέγγιση των αντικειμένων στο: Δέσποινα Κελεσοπούλου, “Μάθηση μέσω των αντικειμένων”, Ανοιχτό Σχολείο, τ. 82/2002, σ. 12-18.

19. Μένης Θεοδωρίδης Βροχές κάθε λογής (βιβλίο του δασκάλου), Πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ - Εκπαίδευση και Πολιτισμός, Αθήνα 1996.

20. Σύμφωνα με την ουσιοκρατική αντίληψη προσδιορισμού της έννοιας της τέχνης, η τέχνη είναι το ίδιο το αισθητικό αντικείμενο, σύμφωνα με κάποια κριτήρια από πριν καθορισμένα. Το ζητούμενο είναι να βρεθούν ορισμένες σταθερές (ωραίο ύφος, μεγαλοφυΐα του καλλιτέχνη, τεχνικές), ένας αξιωματικός ορισμός, τέτοιος που να ενοποιήσει το σύνολο των έργων. Με λίγα λόγια, η τέχνη βρίσκεται μέσα στο ίδιο το έργο, αλλά έχω από το υποκείμενο - θεατή. Η εμπειρική προσέγγιση προσπαθεί να απαντήσει στο ερώτημα “πότε υπάρχει τέχνη;” Αρκεί να αποφασίσει το υποκείμενο ότι κάτι είναι τέχνη για να γίνει ένα έργο αποδεκτό ως τέτοιο ή για να ενταχθεί σε ένα πλαίσιο που το προσδιορίζει ως τέτοιο. Η τέχνη είναι μια απόφαση του καλλιτέχνη ή του θεατή (μέσα από την εκφραστική ενός κριτικού λόγου ή μιας προσωπικής ψυχολογικής στάσης) ή αποτέλεσμα διαμεσολαβήσεων (τα μουσεία, το εμπόριο των έργων). Βλ. Ιεραπέλη Αρντουάν, Η καλλιτεχνική αγωγή στο σχολείο, εκδ. Νεφέλη, σ. 67-69.

21. Laura Chapman, ό.π., σ. 153-154.

ΠΑΙΔΙΑ: Γλυπτό.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ: Το γλυπτό είναι μικρό κι εσείς πολύ μεγάλοι. Για να πάμε στο ταξίδι μας, θα χρειαστεί να μικρύνουμε. Θα σας δώσω ένα μαγικό ραβδί που θα σας κάνει όσο πρέπει μικρούς για να έρθετε στο ταξίδι μας. Θα μικρύνω κι εγώ και θα πάμε όλοι μαζί. Έτοιμοι; Το αισθάνεστε που γίνεστε ολοένα και μικρότεροι; Βλέπετε το γλυπτό να μεγαλώνει όλο και πιο πολύ; Τώρα είμαστε αρχετά μικροί. Για να δούμε, από πού μπορούμε να σκαρφαλώσουμε στο γλυπτό;

ΠΑΙΔΙΑ: Από το σημείο που ακουμπάει στο πάτωμα. Ναι. Μπορώ να τα καταφέρω. Κι εγώ το ίδιο. Υπάρχει κι άλλη μια μεριά. Είναι πολύ ψηλά.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ: Ας κάνουμε μια προσπάθεια. Ακολουθήστε με. (Ο δάσκαλος περιγράφει τις φυσικές κινήσεις που μπορούν να εκτελέσουν τα παιδιά καθώς προσποιούνται ότι σκαρφαλώνουν πάνω στο γλυπτό και αρχίζουν να περπατούν στις κοιλάδες του, στους λόφους και τους γκρεμούς του.) Τα πάτε μια χαρά. Κοιτάξτε ψηλά. Βλέπετε αυτή την ωραία αψίδα. Είδατε πόσο ήσυχα είναι; Αγγίξτε τους τοίχους με τα μάτια σας. Είναι λείοι οι τοίχοι εδώ; Ας κατηφορίσουμε αυτό το λοφάκι να δούμε τι υπάρχει πίσω από αυτή τη γωνία. Εχει φως εδώ. Βλέπετε τη σκιά που κάνει η αψίδα; Σχηματίζει ένα καμπυλωτό σχήμα; Μπορείτε να μου το δείξετε με το χέρι σας; Ωραία! (Ο δάσκαλος συνεχίζει να διευθύνει τον φανταστικό περίπατο.)

ΠΑΙΔΙΑ: Φοβάμαι. Θέλω να πάω σπίτι μου. Δεν είναι τρομακτικά. Είναι όμορφα.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ: Μαρία, κράτα το χέρι του Γιάννη. Για να δούμε. Από πού θα κατεβούμε;

ΓΙΑΝΝΗΣ: Από την ίδια μεριά που ανεβήκαμε. Να τη.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ: Εντάξει. Ωραία. Ουφ! Γύρισαν όλοι πίσω; Κρατήστε σφιχτά το μαγικό σας ραβδί καθώς θα αρχίσουμε να μεγαλώνουμε πάλι. Έτοιμοι; Νιώστε ότι αρχίζετε να μεγαλώνετε, να ψηλώνετε. Κοιτάξτε πόσο μικραίνει το γλυπτό συνέχεια. Είστε πράγματι καλοί ταξιδιώτες!

Έκφραση – δημιουργικές δραστηριότητες

Τα παιδιά στη γωνιά της ομάδας τους συνεργάζονται για να απαντήσουν σε κάθε

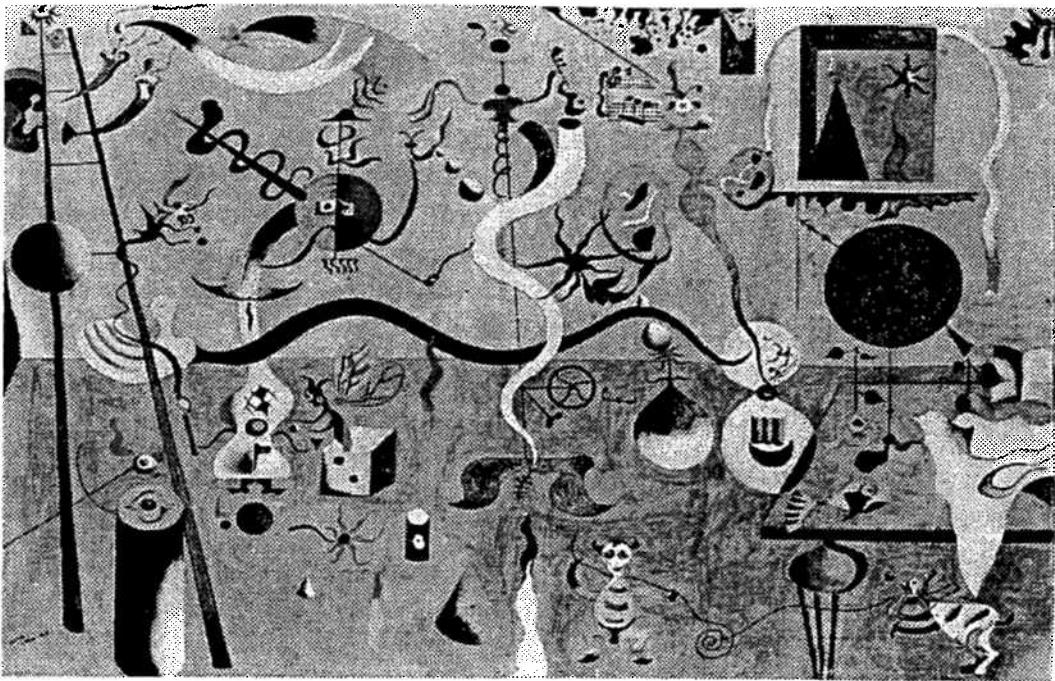
ερώτηση και να συμπληρώσουν το φύλλο εργασίας. Οι ομάδες των παιδιών ανακοινώνουν τις παρατηρήσεις τους ενώ το σχετικό έργο προβάλλεται στην οθόνη. Ακολουθεί συζήτηση. Δεν υπάρχουν “σωστές” και “λανθασμένες” απαντήσεις, παρά μόνο απόψεις. Ο δάσκαλος ενθαρρύνει την έκφραση, δε σχολιάζει ο ίδιος τις κουβέντες των παιδιών και αποφεύγει την πολυλογία. Τα παιδιά μαθαίνουν να αποδέχονται το νέο και το πρωτοποριακό και αποβάλλουν τις προκαταλήψεις τους απέναντι στη σύγχρονη τέχνη. Στο στάδιο αυτό, σαν παράλληλη μάθηση, τα παιδιά μαθαίνουν επίσης να συνεργάζονται μεταξύ τους, να σέβονται τη γνώμη των άλλων, αλλά και να υποστηρίζουν τη δική τους.

Στο τέλος κάθε φυλλαδίου υπάρχουν ερεθίσματα – προκλήσεις για την παραγωγή γραπτού λόγου (με την καλλιέργεια της αποκλίνουσας σκέψης), τη δημιουργία εικαστικών έργων (ζωγραφιές, κολάζ, κατασκευές) και παιχνίδια κίνησης και δράσης (μικρά θεατρικά δρώμενα). Ενδεικτικές δραστηριότητες: Ο πίνακας ζωντανεύει όταν τα παιδιά τον αναπαριστούν παντομιμικά. Τα παιδιά κόβουν λεπτομέρειες από το έγχρωμο φωτοαντίγραφο του έργου, τα κολλούν στο χαρτί και ζωγραφίζοντας συμπληρώνουν την εικόνα χρησιμοποιώντας τη φαντασία τους. Το έγχρωμο φωτοαντίγραφο του πίνακα κόβεται στη μέση, κάθετα ή διαγώνια, έτσι ώστε να μείνει μισό. Το υπόλοιπο σκιτσάρεται από τα παιδιά γρήγορα και αυθόρυμητα. Ζωγραφίζεται ένα “χαμένο” έργο του ζωγράφου, που μόλις ανακαλύφθηκε. Τα παιδιά γράφουν την ιστορία του πίνακα σε πεζό ή έμμετρο λόγο (ποίημα). Φαντάζονται και γράφουν, τι θα συνέβαινε αν ζωντάνευαν οι φιγούρες του έργου και περιπλανιόνταν στην πόλη, κ.ά.²²

22. Περισσότερες δραστηριότητες στο: Σταύρος Γρόσδος, “Η προσέγγιση της πολιτιστικής κληρονομιάς στο μάθημα της εικαστικής αγωγής”, περ. Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 96 - 97/1997.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Μιρό, Το Καρναβάλι του Αρλεκίνου, 1924-25

(Προβολή της εικόνας – Πρώτες αυθόρμητες αντιδράσεις των παιδιών)

- Τι βλέπεις; Κάνε μια μικρή περιγραφή.
- Υπάρχουν κάποια αντικείμενα που αναγνωρίζεις;
- Βρες μια σκάλα, ένα παράθυρο, τις νότες στο πεντάγραμμα, ένα ψάρι, ένα έντομο, μια ρόδα ποδηλάτου, ένα χέρι, ένα μάτι, ένα αυτί...
- Αν το έργο έδειχνε μια εποχή, ποια θα ήταν αυτή η εποχή;
- Είναι μια εικόνα του πραγματικού κόσμου ή βγήκε μέσα από τη φαντασία του ζωγράφου;
- Υπάρχουν ανθρώπινες φιγούρες ή ζώα; Δείξε τα.
- Διάλεξε ένα σχήμα που σου αρέσει πολύ και σχηματίσε το με το δάχτυλό σου στον αέρα.
- Αν η εικόνα έδειχνε ένα ζαχαροπλαστείο, ποια γλυκίσματα θα υπήρχαν; (Δείξε στον πίνακα).
- Τι κάνουν οι φιγούρες; Είναι ακίνητες ή κινούνται; Πώς το κατάλαβες;
- Λείπει μια φινούνα στο έργο και

πες με τι μοιάζει. Μοιάζει με...

- Διάβασες τον τίτλο του έργου; Μοιάζει πράγματι με καρναβάλι;
- Εσύ πώς θα ονόμαζες αυτή τη ζωγραφιά; (Γράψε)
- Ακούς τους ήχους που αναβλύζουν από τον πίνακα;
- Το έργο έχει (περιλαμβάνει, περιέχει) πολλά πράγματα ή είναι ζωγραφισμένο απλά με λίγα αντικείμενα (πυκνή σύνθεση)
- Τι νιώθεις βλέποντας τον πίνακα:
  - απδία □ χαρά □ τρόμο
  - αγαλλίαση □ .....
- Ποιες γραμμές κυριαρχούν, οι ευθείες ή οι καμπύλες (φιδίσιες); Ποιες εντυπώσεις δημιουργούν οι καμπύλες γραμμές;
- Τι χαίρεσαι περισσότερο σ' αυτόν τον πίνακα;
- Ο ζωγράφος (ποιος είναι;) αγαπούσε πολύ τα παιδιά και τις παιδικές ζωγραφιές. Φαίνεται αυτό στον πίνακα; (Δείξε).
- Τι άλλο φαίνεται ν' αγαπούσε ο ζωγράφος; (Φύση)
- Ένα παιδί σαν κι εσένα μόλις πρωτοείδε τον πίνακα φώναξε: "Μοιάζει με όνειρο". Εσύ τι λες;
- Πες λέξεις που σου έρχονται στο νου καθώς κοιτάς την εικόνα (Γράφονται στον πίνακα από το δάσκαλο/α ή από τους μαθητές/τριες)
- Εσύ θα ήθελες να είσαι μέσα στη ζωγραφιά; Πού ακριβώς και τι θα έκανες;
- Αν μπορούσες να κοιτάξεις πίσω από το ανοιχτό παράθυρο, άραγε τι θα έβλεπες; (Γράψε)
- Ανέβα τη σκάλα του πίνακα. Πού θα φτάσεις; Είσαι σ' ένα φανταστικό παραμυθένιο κόσμο. Σκέψου και γράψε μια μικρή ιστορία.
- Μια νύχτα, οι φιγούρες του πίνακα δραπέτευσαν και περιπλανήθηκαν στην πόλη. Γράψε τη συνέχεια της ιστορίας...
- Κοιτάζοντας τον πίνακα, φαντάσου και πες (γράψε) μια ιστορία.
- Σκέψου ένα ποιηματάκι που ταιριάζει σ' αυτό το έργο;
- Ζωγράφισε τις δικές σου παράξενες φιγούρες (παράξενα πουλιά, ζώα που συνδυάζουν χαρακτηριστικά πολλών ζώων κ.ά.).

Παρουσίαση - προεκτάσεις

Τα παιδιά συζητούν στις ομάδες τους και προτείνουν τρόπους παρουσίασης του υλικού. Οι τρόποι αυτοί μπορεί να είναι:

- απλή επίδειξη και ανάγνωση των εργασιών στην τάξη
- προφορική παρουσίαση και συζήτηση
- μεταφορά των εικόνων σε σλάιτς και προβολή τους στην τάξη

- έκθεση του υλικού στη γωνιά των εικαστικών μέσα στην τάξη ή στους διαδρόμους του σχολείου (οι ζωγραφιές κορνιζάρονται σε χρωματιστά χαρτόνια και από κάτω γράφονται γνώμες και σχόλια)
- έκθεση του υλικού και μικρά θεατρικά δρώμενα σε ημέρα αφιερωμένη στο ζωγράφο
- δημιουργία χειροποίητου λευκώματος (άλμπουμ) με έργα του ζωγράφου
- έκδοση σχετικής εφημερίδοις

ΣΤΑΔΙΟ	ΤΙ ΚΑΝΕΙ Ο ΔΑΣΚΑΛΟΣ	ΤΙ ΚΑΝΟΥΝ ΟΙ ΜΑΘΗΤΕΣ
ενεργοποίηση των μαθητών μέσα από επιλεγμένα κείμενα	<ul style="list-style-type: none"> ● συλλέγει, επιλέγει και μοιράζει έντυπο υλικό ● κεντρίζει την περιέργεια των παιδιών ● προσφέρει πληροφορίες ● θέτει ερωτήματα ● καθοδηγεί τη συζήτηση 	<ul style="list-style-type: none"> ● μελετούν τα κείμενα ● ξεφυλλίζουν τα βιβλία, τα περιοδικά και τα λευκώματα ● εκφράζουν ελεύθερα και αυθόρυμητα πρωτόλεις απόψεις και εντυπώσεις ● διατυπώνουν ερωτήσεις και εκφράζουν επιθυμίες ● συζητούν μεταξύ τους ● κρατούν "χρωματιστές" σημειώσεις με τα γνωρίσματα της ζωής και του έργου του καλλιτέχνη ● συντάσσουν το χρονολόγιο της ζωής του καλλιτέχνη
πρώτες αυθόρυμητες εντυπώσεις	<ul style="list-style-type: none"> ● κεντρίζει την περιέργεια των παιδιών 	<ul style="list-style-type: none"> ● επιλέγουν τα έργα στα οποία θα σταθούν ● διαβάζουν τις εικέτες των έργων ● εκφράζουν αυθόρυμητα τις εντυπώσεις τους
ερευνητική – ανακαλυπτική προσέγγιση με φύλλα εργασίας	<ul style="list-style-type: none"> ● προβάλλει τα έργα ● μοιράζει τα φύλλα εργασίας ● περιφέρεται στις ομάδες και ενίστε αποτελείσιμο μέλος τους ● συντονίζει τις εργασίες των ομάδων (όταν χρειάζεται) και επεμβαίνει στα αδιέξοδα ● υποβάλλει ερωτήσεις-ερεθίσματα ● καθοδηγεί τη συζήτηση 	<ul style="list-style-type: none"> ● συζητούν στις ομάδες ● παρατηρούν και σχολιάζουν τα έργα ● συμπληρώνουν τα φύλλα εργασίας ● ανακοινώνουν τις παρατηρήσεις τους, ακούνε τις απόψεις των άλλων και υποστηρίζουν τις δικές τους
έκφραση – δημιουργικές δραστηριότητες	<ul style="list-style-type: none"> ● κεντρίζει τη φαντασία των παιδιών και προσφέρει ερεθίσματα για δημιουργίες ● προσφέρει τα υλικά ● δημιουργεί μαζί με τα παιδιά 	<ul style="list-style-type: none"> ● συζητούν στις ομάδες, προτείνουν, προγραμματίζουν και δημιουργούν ● γράφουν, ζωγραφίζουν, κατασκευάζουν, κινούνται
παρουσίαση – προεκτάσεις	<ul style="list-style-type: none"> ● βοηθά στις παρουσιάσεις 	<ul style="list-style-type: none"> ● συζητούν και αποφασίζουν τρόπους παρουσίασης των έργων τους και τις υλοποιούν

ΣΤΟ ΤΕΥΧΟΣ 131 που θα κυκλοφορήσει το Σεπτέμβρη:

Αφιέρωμα στη Διαθεματικότητα (μια κριτική θεώρηση)

...Τελικά, όλα γύρω "αλλάζουνε" κι άμως τα ίδια μένουν;